

А. Ф. Волобуєв, М. В. Проценко

ТАКТИЧНІ ОПЕРАЦІЇ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ЗЛОЧИНІВ, УЧИНЕНИХ ОРГАНІЗОВАНИМИ ГРУПАМИ

У чинному Кримінальному кодексі України така кваліфікуюча ознака, як учинення злочину організованою групою осіб, використана при формулюванні 37 складів злочинів. Їх розслідування є більш складним у порівнянні з розслідуванням «неорганізованих» злочинів. І пояснюється це, перш за все, більш широким переліком обставин, що входять у предмет доказування у кримінальних справах зазначеної категорії.

У криміналістичних дослідженнях робилися спроби висвітлити проблематику вирішення тактичних завдань розслідування у таких кримінальних справах через призму криміналістичної теорії тактичних операцій. Але, на наш погляд, разом з формулюванням окремих важливих теоретичних положень і рекомендацій деякі з них залишилися спірними. Зокрема, у дослідженні С. Ф. Здоровка, присвяченому розслідуванню вбивств, акцент було зроблено на вирішенні завдань розслідування, обумовлених не стільки рівнем організованості, скільки специфікою механізму даного різновиду злочинів [1]. Варцаба В. М. виділив тільки окремі тактичні операції, характерні для розслідування злочинів, вчинених організованими групами, але без визначення їх зв'язку з ознаками, наведеними у ч. 3 ст. 28 КК України [2, с. 18–19]. На наш погляд, визначення переліку тактичних операцій, характерних для розслідування названих злочинів, можливе лише на основі аналізу ознак організованості злочинних груп та їх впливу на предмет доказування.

У предмет доказування у кримінальних справах про злочини, вчинені організованими групами осіб, входять вказані законодавцем у ч. 3 ст. 28 КК України ознаки:

- участь у готуванні або вчиненні злочину трьох і більше осіб;
- попередня зорганізованість у стійке об'єднання;
- спрямованість на вчинення кількох злочинів;
- наявність єдиного, відомого всім учасникам групи плану злочинної діяльності з розподілом функцій учасників групи.

Встановлення названих ознак може розглядатися у криміналістичних методиках як окремі тактичні завдання розслідування і відповідні тактичні операції. До таких завдань і відповідних тактичних операцій, як засобів їх вирішення, пропонується віднести такі:

- встановлення кількісного складу групи осіб і розподілу функцій між ними за єдиним планом злочинної діяльності (тактична операція «Розподіл функцій»);
- встановлення стійкості групи (тактична операція «Стійкість групи»);
- встановлення спрямованості групи на вчинення кількох злочинів (тактична операція «Злочинна діяльність групи»).

Тактична операція «Розподіл функцій» є найбільш важливою у кримінальних справах даної категорії, оскільки таким шляхом встановлюються первинні ознаки організованості злочину. Вона спрямована на встановлення кількості учасників групи (три або більше), розподілу між ними функцій та усвідомлення членами групи, що вони діють сумісно та узгоджено. Вирішення цих завдань пов'язано з реалізацією в розслідуванні положень інституту співучасті у злочині, тобто встановлення поряд із виконавцем, організатора, підбурювача і пособника (ст. 27 КК України). Докази вчинення злочину групою осіб, яка має ознаки організованості можуть бути отримані при проведенні низки слідчих дій.

Огляд місця події. Місце події містить значну інформацію про подію злочину й осіб, які його вчинили. Ознакою вчинення злочину організованою групою осіб, що визначається уже під час огляду місця події є встановлення ознак такого злочину, який вимагає фізичних зусиль або професійних прийомів, які є неможливими для однієї людини.

Допити. Розслідування злочинів, вчинених організованими групами осіб, пов'язане з необхідністю проведення великої кількості допитів тих чи інших учасників кримінального процесу. В криміналістичній літературі відзначається, що дуже важливо одержати відомості про організаторів і керівників злочинного співтовариства (групи), а від них – про цілі його створення, про обсяг злочинної діяльності, його структуру, способи залучення нових членів, корупційні зв'язки тощо [3, с. 135–136].

Обшуки. Характерною особливістю розслідування організованих злочинів є проведення значної кількості обшуків [4, с. 126–127]. Під час проведення обшуків виявляються і видучаються заховані об'єкти (зброя, інші знаряддя злочину, трупи, документи тощо), які можуть мати значення для встановлення кількості учасників групи, розподілу між ними функцій щодо вчинення злочину існування плану сумісної злочинної діяльності.

Судово-психологічна експертиза. Ця експертиза призначається для встановлення особливостей суб'єктного складу організованої групи, для виявлення лідера в організованій злочинній групі і місця в її структурі інших членів групи [5, с. 540]. Зокрема, така експертиза є необхідною у типовій ситуації, коли члени організованої групи дають суперечливі показання про те, хто є її лідером. На

наш погляд, при кваліфікації злочину за ознакою вчинення організованою групою осіб для доказування цієї обставини у зазначеній ситуації призначення судово-психологічної експертизи є обов'язковим.

Тактична операція «Стійкість групи» як комплекс слідчих дій та оперативно-розшукових заходів повинна бути спрямована на встановлення факту існування між членами організованої групи стабільних соціальних зв'язків. Це окреме тактичне завдання розслідування, яке обумовлюється особливостями предмета доказування у кримінальних справах про організовані злочини.

Ознака стійкості групи характеризує її, перш за все, як соціальне утворення і проявляється в існуванні між членами групи постійних соціальних зв'язків. Організована група повинна розглядатися як відносно стале об'єднання трьох і більше осіб на основі існування між ними певних соціальних зв'язків (родинних, дружніх, професійних), які виступають підґрунтям для сумісної злочинної діяльності. Звичайно, системоутворюючим фактором сталих соціальних зв'язків є наявність і стабільність керівного ядра групи (лідера та його помічників).

Тому для доказування цієї ознаки, на наш погляд, необхідно встановити існування між співучасниками групи стабільних відносин у зв'язку з підготовкою або вчиненням злочинів. Це досягається проведенням низки слідчих дій та оперативно-розшукових заходів, які мають забезпечувальний характер.

Допити. Перш за все, джерелами доказів про наявність стабільних соціальних зв'язків між членами організованої групи є показання самих обвинувачених. Адже краще за них ніхто не може знати про деталі механізму підготовки і вчинення злочинів. При проведенні допитів обвинувачених для доказування ознаки стійкості групи потрібно встановити такі обставини:

- чи проводилися спеціальні зустрічі між членами групи для планування злочинної діяльності, обговорення подальших сумісних дій тощо (кількість, місце, час, коло учасників та інше);
- чи мало місце сумісне проведення часу членів групи (спільний відпочинок, святкування днів народження, хрещення дітей, полювання, відвідування сауни тощо).

Важливе місце у структурі тактичної операції «Стійкість групи» займають допити свідків з найближчого оточення обвинувачених та інших свідків, які мають інформацію про соціальні зв'язки обвинувачених.

Обшуки і виймки. При збиранні доказів стійкості групи потрібно мати на увазі, що джерелами фактичних даних можуть бути і певні документи, для виявлення і вилучення яких потрібне проведення обшуку чи виймки. Такими можуть виступати побутові фотографії, відеозаписи, інформація на електронних (комп'ютерних)

носіях (наприклад, про переписування через Internet) тощо. При отриманні відомостей (у тому числі оперативно-розшуковим шляхом) про існування таких джерел потрібне проведення названих слідчих дій з урахуванням місця їх проведення та особливостей слідчої ситуації. Одержані у такий спосіб речові докази можуть бути використані при проведенні інших слідчих дій, наприклад, при проведенні допитів обвинувачених. Але потрібно мати на увазі, що названі об'єкти, як правило, вимагають проведення попередніх експертних досліджень.

Експертизи. Якщо при проведенні слідчих дій були виявлені і вилучені такі документи, як свідчать про наявність соціальних зв'язків між членами організованої (фотографії, відеозаписи, інформація на електронних носіях), виникає необхідність у призначенні відповідних криміналістичних експертиз: фототехнічної експертизи (для визначення відсутності ознак фотомонтажу та вирішення інших технічних питань); відео технічної експертизи (для визначення відсутності ознак монтування відео зображення); портретної експертизи (для ідентифікації осіб, які зображені на фотознімку чи відеозаписі); комп'ютерно-технічної експертизи (для відтворення інформації на електронних носіях в залежності від її різновиду: тексту, зображень тощо).

Тактична операція «Злочинна діяльність групи» має своїм завданням встановлення такої ознаки організованої групи, як її спрямованість на вчинення кількох злочинів і включає комплекс слідчих дій та оперативно-розшукових заходів щодо виявлення і доказування епізодів злочинної діяльності (злочинів) чи їх підготовки.

Після порушення кримінальної справи за ознаками певного злочину зусилля повинні бути спрямовані на виявлення інших епізодів злочинної діяльності викритої групи шляхом: 1) схилення до каяття окремих членів організованої групи і залучення їх до співробітництва зі слідством щодо встановлення кількості та обставини вчинення групою злочинів; 2) вивчення зупинених кримінальних справ про нерозкриті злочини зі схожим механізмом вчинення (використані знаряддя, прийоми, способи); 3) звернення до громадськості (населення) через засоби масової інформації з метою виявлення злочинів чи можливих їх ознак, які залишилися невідомими для правоохоронних органів.

Допити підозрюваних (обвинувачених) проводяться з метою схилення окремих членів організованої групи до каяття і дачі правдивих і повних показань, зокрема, стосовно епізодів злочинної діяльності (кількості вчинених злочинів). Як уже зазначалося, для отримання правдивих і найбільш повних показань потрібно знайти серед членів групи «слабку ланку», на якій і потрібно зосередити зусилля.

Обшуки також можуть дати результати, які будуть вказувати на факт вчинення (підготовку, замах) кількох злочинів організованою групою осіб. Зокрема, в процесі обшуку можуть бути виявлені такі «аксесуари» злочинної діяльності, як вогнепальна та інша зброя, рукавички, маски, підроблені документи та інше злодійське знаряддя залежно від виду злочинів.

Експертизи відіграють дуже важливу роль у доказуванні використання виявлених предметів як знаряддя вчинення кількох злочинів. Вихідними тут є положення, що при неодноразовому використанні злочинного знаряддя на ньому можуть залишитися сліди рук, мікрочастинки одягу, крові, слини та інші, які є доказами їх використання при вчиненні кількох злочинів. Відповідно природі об'єкта і слідів призначаються експертизи (криміналістичні, судово-медичні, судово-хімічні та інші).

Розглянуті тактичні операції «Розподіл функцій», «Стійкість групи», «Злочинна діяльність групи» спрямовані на доказування ознак вчинення злочину організованою групою осіб, визначених у ч. 3 ст. 28 КК України. Тобто, їх проведення обумовлене законодавчими приписами і тому, на наш погляд, повинно розглядатися як обов'язковий елемент відповідної криміналістичної методики.

Разом із тим, звертає на себе увагу ще один фактор, який має місце при розслідування злочинів, вчинених організованими групами осіб, – це протидія розслідуванню. Одна з особливостей розслідування злочинів, вчинених організованими групами, полягає у тому, що у випадку затримання окремих членів групи інші можуть продовжувати вчиняти злочини, а також вживати заходи, спрямовані на приховування вчинених раніше та протидіяти розслідуванню. Тому феномен активної (організованої) протидії розслідуванню цілком справедливо пов'язується з діяльністю організованих злочинних груп [6, с. 283–284; 7, с. 99]. Це обумовлює необхідність при розслідування злочинів з ознаками вчинення організованими групами осіб своєчасно планувати і вирішувати тактичне завдання нейтралізації протидії розслідуванню, що досягається поведінням тактичних операцій: «Забезпечення збереження речових доказів»; «Попередження зникнення підозрюваного»; «Захист свідків і потерпілих»; «Засоби масової інформації»; «Нейтралізація зовнішніх корупціонерів»; «Нейтралізація внутрішніх корупціонерів»; «Безпека».

Тактична операція «Забезпечення збереження речових доказів» спрямована на випередження злочинців у намаганні знищення, утаювання, маскування або фальсифікації доказів під час проведення розслідування. За своєю сутністю це активні й цілеспрямовані дії членів організованих злочинних груп, спрямовані на випередження правоохоронних органів у їхньому прагненні зібрати докази. Вони можуть проявлятися, зокрема, у знищенні (фальсифікація) речових доказів і документів, що містять інфор-

мацію, що може бути використана як доказ певних обставин здійснення злочину. Ця акція має своєю метою випередження органів слідства – не дозволити вилучити матеріальні носії інформації й використати їх у процесі розслідування злочину.

Тактична операція полягає у проведенні комплексу оперативно-розшукових та слідчих дій з метою визначення місця знаходження і вилучення відповідних матеріальних носіїв інформації (одержання інформації від конфідентів, зняття інформації з каналів зв'язку, обшуки, виїмки). Особливо велике значення має проведення одночасних обшуків, що може розглядатися як окрема тактична операція, оскільки потребує ретельного планування та організації.

Тактична операція «Попередження зникнення підозрюваного» спрямована на випередження раптового від'їзду (втечі) співучасників злочину, які потрапили або можуть потрапити до поля зору правоохоронних органів. Вони можуть переховуватися в якомусь маловідомому санаторії, базі відпочинку тощо. Реалізується такий прийом організованих злочинних груп, найчастіше, як тимчасовий крок протидії розслідуванню. Його метою є виґраш часу для використання більш ефективних заходів з усунення погрози кримінальної відповідальності для цих осіб (а через них і для інших членів організованих злочинних груп). Якщо цього досягти не вдається, такі співучасники можуть бути вбиті з наступним прихованням трупа або інсценуванням нещасного випадку або самогубства.

У подібних випадках особливу важливість здобуває своєчасне затримання співучасників злочину, показання яких мають ключове значення в кримінальній справі, вживання заходів щодо забезпечення їхньої надійної ізоляції від впливу з боку організованих злочинних груп.

Тактична операція «Захист свідків і потерпілих» спрямована на убезпечення від впливу членів організованих злочинних груп свідків і потерпілих з метою спонукання їх до утаювання відомих їм фактів або дачі неправдивих свідчень. Вплив організованих злочинних груп на зазначених осіб з метою їхнього спонукання до мовчання або відмови від правдивих показань може здійснюватися різними способами. Зокрема, типовими є підкуп, погрози знищення майна, побиття, убивства.

Найбільш ефективними засобами попередження такого поводження потерпілих і свідків є ретельне проведення перших допитів з максимальною деталізацією показань таких осіб. А також негайна подальша їхня перевірка й підтвердження іншими джерелами доказів. Якщо ж попередити відмову від раніше даних показань не вдалося, то способи подолання цього прийому протидії розслідуванню залежать від причин, які змусили потерпілого або свідка до надання допомоги злочинцям. З одного боку, слідство

повинне демонструвати реальну можливість залучення до відповідальності за пособництво організованому злочину, дачу свідомо неправдивих свідчень. З іншого боку, способом нейтралізації такої протидії може бути організація в окремих випадках охорони названих осіб, їхньої ізоляції від впливу організованих злочинних груп, наприклад, шляхом вивезення їх самих та їхніх родин за місто з розміщенням у санаторіях, будинках відпочинку.

Тактична операція «Засоби масової інформації» спрямована на попередження намагання організованих злочинців протидіяти розслідуванню шляхом публікації замовлених статей, телепередач, в яких ставиться під сумнів законність порушення кримінальної справи та ведення слідства стосовно окремих осіб. Цим вони намагаються створити негативну суспільну атмосферу навколо діяльності правоохоронних органів і тим самим дати підстави для втручання корумпованих представників влади.

Тиск на слідство через засоби масової інформації нейтралізується, якщо правоохоронні органи випереджають корумпованих осіб у наданні громадськості офіційної інформації про найбільш важливі результати розслідування, але без подробиць (наприклад, про факти підроблення банківських документів, висновки експертів, розміри виявлених і вилучених коштів тощо). Правоохоронні органи повинні заздалегідь планувати тактичну операцію «Засоби масової інформації» з використанням усіх можливостей щодо інформування суспільства.

Тактична операція «Нейтралізація зовнішніх корупціонерів» спрямована на нейтралізацію можливого втручання в процес розслідування злочину корумпованих представників органів державної влади і місцевого самоврядування. Використання корумпованих посадовців організованими злочинними групами тісно пов'язане з «успішними» результатами використання засобів масової інформації. Підставою для постановки ходу розслідування «на контроль» є в такому випадку особливе суспільно-політичне значення, «резонансність» кримінальної справи. У результаті, слідчо-оперативна група може опинитися під пресингом представників владних структур різних рівнів, метою якого є систематичне ознайомлення з інформацією, яка є слідчою таємницею.

Нейтралізація протидії розслідуванню з боку корумпованих представників органів влади й управління – найбільш складне завдання. Зазначені особи, як правило, мають тривалі й стійкі службові, товариські зв'язки з відповідальними посадовими особами різного рівня й значні можливості здійснення впливу на них. Але, як правило, корумповані представники засобів масової інформації й органів влади включаються в процес протидії розслідуванню не із самого його початку, а через деякий час після одержання ними певної кількості інформації із законних джерел. Тому, якщо

органи розслідування після затримання підозрюваних діють швидко й рішуче, устигають виявити й зафіксувати максимальну кількість слідів злочину, втручання в процес розслідування може бути успішно нейтралізовано.

Тактична операція «Нейтралізація внутрішніх корупціонерів» спрямована на нейтралізацію можливого втручання в процес розслідування злочину корумпованих працівників правоохоронних органів. Найчастіше їх завдання полягає в затулюванні слідства і наступного припинення кримінальної справи на підставах, що реабілітують обвинувачуваного або перекваліфікації вчиненого злочину в бік його пом'якшення. Дії таких посадових осіб можуть полягати у гальмуванні створення слідчо-оперативної групи, частой їй необґрунтованої зміни її складу. Також ці особи можуть сприяти витоку інформації, яка складає слідчу таємницю, а також прямо втручатися в прийняття рішень шляхом давання вказівок, внесення пропозицій. Вони можуть спрямовувати свої зусилля на усунення від розслідування найбільш досвідчених, принципових і активних працівників.

Враховуючи специфічність тактичного завдання нейтралізації «внутрішніх» корупціонерів, потрібно відзначити, що його вирішення цілком залежить від налагодження оперативно-розшукового супроводження з залученням сил і засобів внутрішньої безпеки правоохоронного органу. Найбільш ефективним способом забезпечення судової перспективи кримінальних справ у подібних випадках є проведення розслідування не місцевими слідчо-оперативними групами, а більш високого рівня підпорядкування.

Тактична операція «Безпека» спрямована на усунення можливості впливу організованих злочинних груп безпосередньо на членів слідчо-оперативної групи. Прийоми впливу, які використовуються злочинцями, мають на меті спонукання співробітників правоохоронних органів до ведення повільного й неефективного слідства, що, зрештою, приведе до припинення кримінальної справи по одному з передбачених законом підстав, виправдання підсудного або засудження його за незначний злочин. Для цього може бути використаний підкуп слідчого, оперативного працівника (майнова винагорода або надання певних послуг йому особисто або близьким йому особам) за проведення повільного та неефективного слідства. Така пропозиція може мати досить замаскований вигляд і надходити від родичів обвинувачуваного або його захисника. Нерідко подібні дії мають характер провокації з метою наступного обвинувачення слідчого у вимаганні. Вплив на членів слідчо-оперативних груп може здійснюватися і шляхом погроз та їх демонстрацією (знищення майна, побиття, викрадення близьких людей, убивства).

Тактична операція, спрямована на вирішення тактичного завдання «Безпека» включає в себе прийняття низки організаційних рішень і дотримання певних правил при проведенні слідчих дій. По-перше, склад слідчо-оперативних груп доцільно формувати не з місцевих правоохоронних органів, а з інших регіонів, відбираючи найбільш досвідчених і принципових працівників. По-друге, необхідне суворе дотримання службової таємниці щодо складу слідчо-оперативної групи, про слідчих і оперативних працівників (місце роботи й проживання, наявність родини, її склад тощо). По-третє, слідчо-оперативна група повинна працювати у тісному контакті з службою внутрішньої безпеки та підрозділами охорони з життям заходів щодо захисту учасників кримінального процесу.

Підсумовуючи викладене щодо видів тактичних операцій під час розслідування злочинів, які було вчинено організованими групами, потрібно підкреслити, що вони є важливим елементом криміналістичних методик, оскільки відбивають специфіку розслідування злочинів зазначеної категорії.

Список літератури: 1. Здоровко С. Ф. Тактичні операції при розслідуванні вбивств, що вчиняються організованими групами і злочинними організаціями: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. Х., 2002. 2. Варцаба В. М. Розслідування злочинів організованих злочинних груп (тактико-психологічні основи): Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. Х., 2003. 3. Яблоков Н. П. Расследование организованной преступной деятельности: Практ. пособие. М., 2002. 4. Денисюк С. Ф., Шепитько В. Ю. Обыск в системе следственных действий (тактико-криминалистические проблемы): Научно-практ. пособие. Х., 1999. 5. Шипшин С. С. Судебно-психологическая экспертиза: теоретические аспекты // Теория і практика судової експертизи і криміналістики. Вип. 2: Зб. матер. міжнар. наук.-практ. конф. Х., 2002. 6. Основы борьбы с организованной преступностью / Под ред. В. С. Овчинского, В. Е. Эминова, Н. П. Яблокова. М., 1996. 7. Волобуев А. Ф. Противодействие расследованию преступлений: сущность и преодоление // Расследование и противодействие ему в состязательном уголовном судопроизводстве: процессуальные и криминалистические вопросы: Сб. науч. трудов. М., 2007.

Надійшла до редколегії 03.03.08

Ю. В. Шинкарьов

Застосування зарубіжного досвіду для удосконалення правової регламентації кримінального покарання у вигляді арешту в Україні

Покарання як кримінально-правова категорія завжди привертало до себе увагу вчених-правознавців. Їх роботи присвячувалися як системі покарань взагалі, так і окремим видам та цілям покарань. Вказаній проблемі у своїх роботах приділяли увагу М. Шаргородський, І. Карпець, А. Багрій-Шахматов, С. Полушинська, В. Трубников, В. Фетисов, А. Степанюк та інші.

Актуальність даної статті полягає у тому, що у наукових творах вітчизняних вчених-криміналістів майже не приділялась увага до-